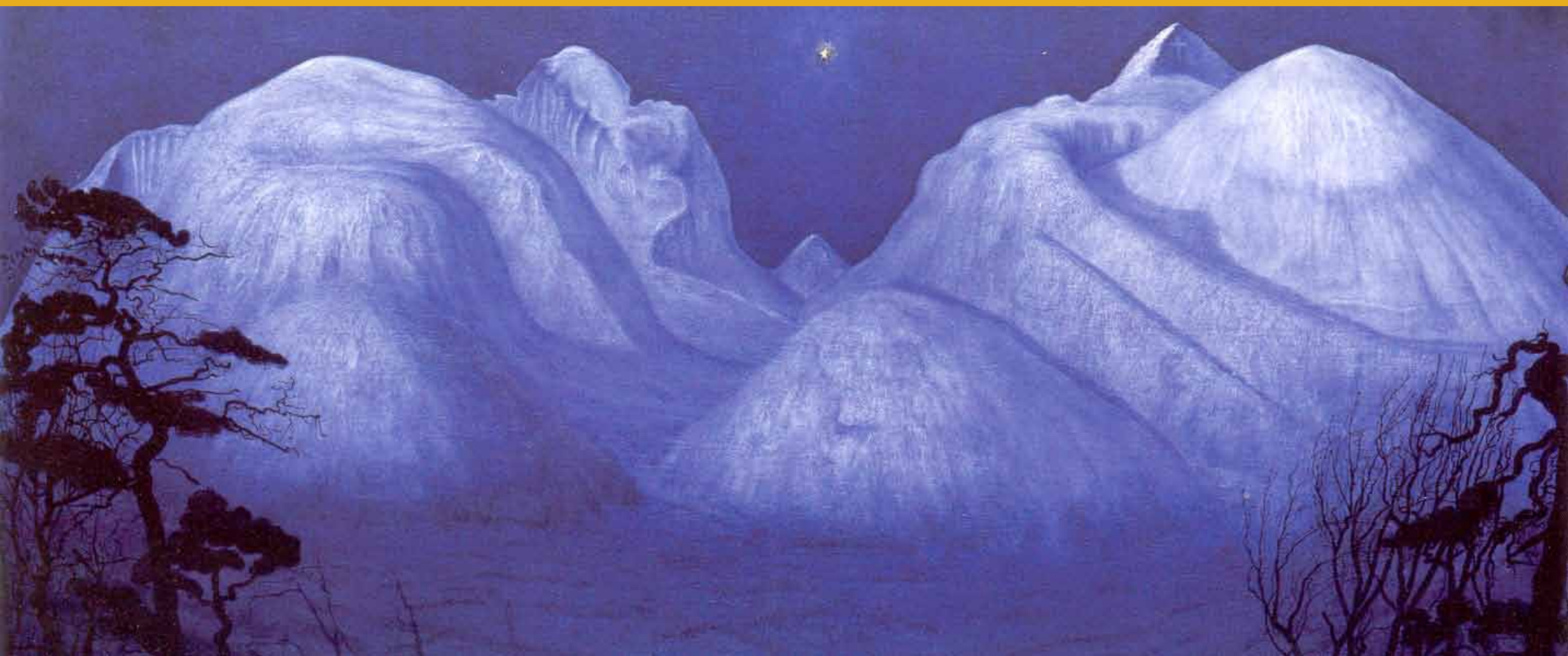

Nyromantikk og tidlig modernisme 1890–1905

På slutten av 1800-tallet var Norge et samfunn i blomstring. En stadig større del av folket fikk skolegang og utdanning, og med industrien kom nye arbeidsplasser. Arbeiderklassen var i vekst og organiserte seg politisk, det samme gjorde kvinnene. Den teknologiske framgangen førte menneskene sammen – jernbane, bedre veier, telegraf og telefon gjorde det lettere å holde kontakt.

Med den industrielle revolusjonen vokste det fram en helt ny samfunnsklasse, arbeiderklassen. Etter hvert ble dette en sterk samfunnsgruppe. Landsorganisasjonen (LO) ble grunnlagt i 1899, og fra nå av var det lettere for arbeiderne å stå samlet og støtte hverandre i kampen for rettigheter i arbeidslivet. I perioden 1884–1887 ble også de tre store

politiske partiene Venstre, Høyre og Arbeiderpartiet stiftet. De to siste tiårene av 1800-tallet var i det hele en aktiv tid for utviklingen av norske organisasjoner.

Folketallet i Norge økte veldig på 1800-tallet, fra 800 000 tidlig i århundret til 2 millioner i 1890. Samtidig gjennomgikk landet en økende *urbanisering*. I 1890 bodde 30 % av befolkningen i byer, mot bare 10 % i begynnelsen av århundret.

Den industrielle revolusjonen skapte mange arbeidsplasser, men folketallet steg så mye at det likevel utviklet seg en ressurskrise. Mange flyttet til andre steder i landet, og mange emigrerte. I perioden 1825–1930 utvandret over 800 000 nordmenn, de fleste til USA.

Fortsatt bodde storparten utenfor byene. Men også på

bygdene skjedde det en radikal *modernisering*. Ny teknologi og vitenskap førte til et mer effektivt husdyrhold, og jordbruket ble mekanisert. Hovedmålet var ikke lenger selvberging. Jordbruksproduktene ble nå varer på et marked, og bonden ble et ledd i en markedsøkonomi.

Kommunikasjonsveier ble utbygd i høyt tempo mot slutten av århundret. Jernbanen mellom Kristiania og Trondheim var ferdig i 1880, banen mellom Kristiania og Bergen i 1900. Også skipsfarten var i vekst, transporten til sjøs ble mer effektiv da dampskip overtok for seilskipene. Utbygging av telekommunikasjoner gjorde det enklere å kommunisere med mennesker andre steder i landet og verden.

«Fin de siècle»

«Fin de siècle» er fransk og betyr slutten av århundret. Begrepet blir også brukt i betydningen slutten på en æra, og sammenfatter en grunnstemning som vi finner over hele Europa i perioden fra 1890 fram til første verdenskrig. Forfattere og andre kunstnere var opptatt av at århundret snart var slutt, og at en epoke var over. Men hva var det som skulle komme? Tida var preget av motstridende tankestrømmer og følelser: frykt for at det kjente samfunnet skulle gå under, men også en følelse av at nye og bedre tider var i vente.

Litteraturen på slutten av 1800-tallet gjen-speiler denne kulturelle og åndelige uroen, for vi ser at ulike litterære retninger eksisterer side om side. I tillegg til *nyromantikk* finner vi *symbolisme*, *modernisme* og *heimstaddiktning*. Realismen lever også videre, og kunstnere og forfattere var gjerne inspirert av flere retninger og ideer.

Dekadanse

Et begrep som gjerne nevnes i sammenheng med «fin de siècle», er *dekadanse* (av fransk «*déca-dance*», forfall). Adjektivet *dekadent* blir vanligvis brukt i negativ betydning og viser til en dannet og forfinet, men også utagerende livsstil, som gjerne tolkes som symptom på at et samfunn er i ferd med

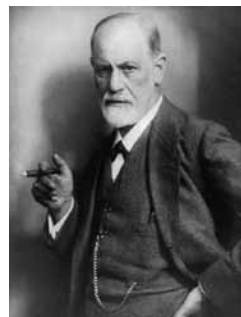

å miste livskrafta. Mot slutten av 1800-tallet var det flere tenkere og forfattere som mente at samtida bar preg av nettopp et slikt moralsk og kulturelt forfall.

Samtidig finner vi også en gruppe forfattere som helt bevisst tok avstand fra det borgerlige samfunnet, og som insisterte på at kunsten ikke hadde noen nytteverdi, den var til for egen del. Forbildet for disse kunstnerne var den franske dikteren Charles Baudelaire (1821–1867), og en typisk representant for gruppa var den irske forfatteren Oscar

 Wilde (1854–1900). Han er også kjent for et omflakkende og utagerende liv.

Sjelelivet i fokus

Interessen for sjelelivet og kanskje særlig for det ubevisste, var et tydelig strømdrag i Europa gjennom hele 1800-tallet. Mot slutten av århundret ble sjelelivet dessuten gjenstand for vitenskapelig granskning. Først ute var den østerrikske psykiateren Sigmund Freud (1856–1939), som grunnla psykoanalysen og skulle bli en av de mest

framtreddende tenkerne også på 1900-tallet. Mange forfattere var også sterkt opptatt av følelser og de mer irrasjonelle sidene ved mennesket.

Friedrich Nietzsche

Den tyske filosofen Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844–1900) var en sentral inspirator for forfattere som August Strindberg, Henrik Ibsen, Arne Garborg og Knut Hamsun. Det var særlig Nietzsches fokus på det han kalte livskraft og vitalitet, og på de mer irrasjonelle sidene ved menneskene, som inspirerte forfatterne i 1890-årene.

Symbolisme

Symbolismen er en retning innenfor litteratur og bildekunst som oppstod i Frankrike og Belgia i andre halvdel av 1800-tallet. Symbolistene ville ikke etterlikne den ytre virkeligheten eller sette problemer under debatt. Kunsten fulgte sine egne lover, mente de, og den estetiske opplevelsen var derfor et mål i seg selv. Denne opplevelsen skulle skapes

indirekte, og symbolet var derfor et viktig virkemiddel, i og med at symbolet har en underliggende tolkning. De symbolistiske forfatterne utnyttet også ordenes klang og rytme, og de fjernet seg fra den bundne verseformen.

Heimstaddikting

Heimstaddikting er en litterær retning der forfatterne bruker stedet og miljøet de selv kommer fra, i sin diktning. Mot slutten av 1800-tallet var heimstaddiktingen i Europa preget av en klar reaksjon mot urbaniseringen av samfunnet. Storbyen ble skildret som noe usunt, et sted der folk kjente seg rotløse. Det var livet på landet eller i småbyen som var idealet. Det var hit folk lengtet, det var her de

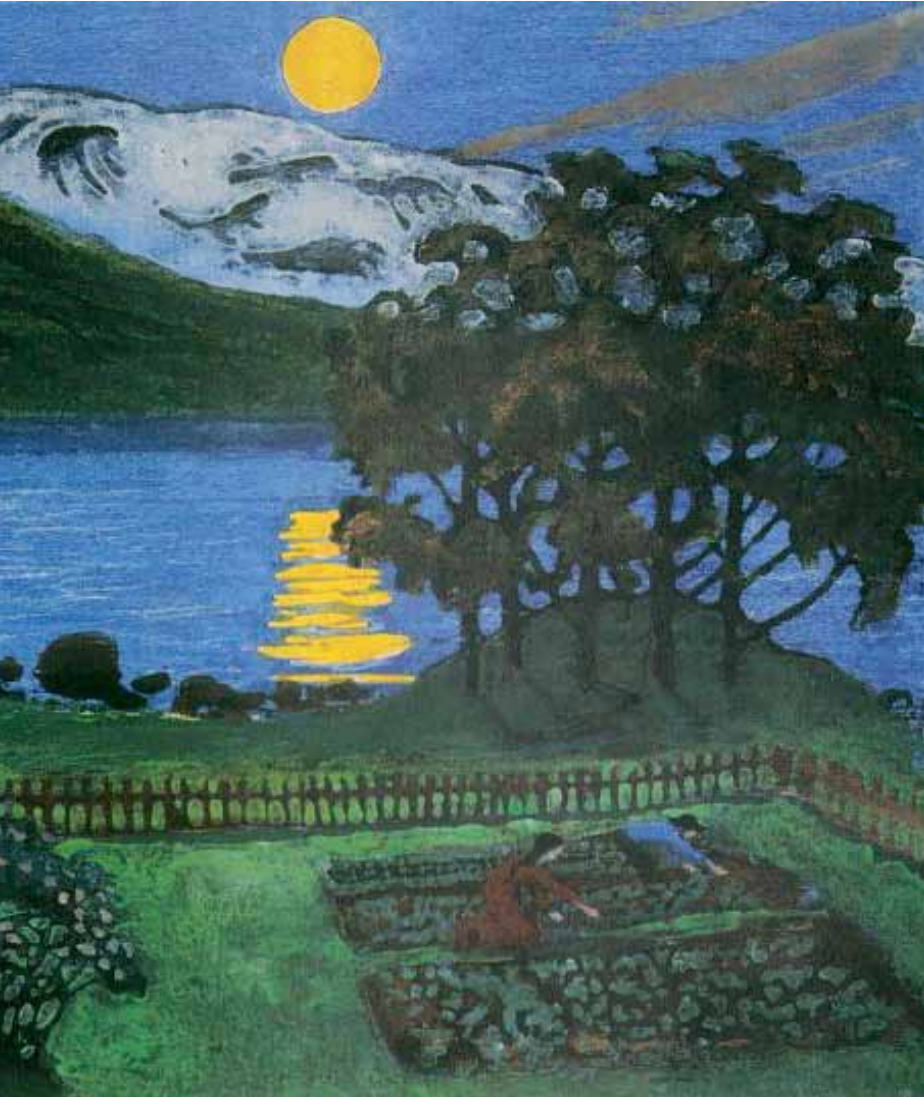
Fra venstre:
Gabriel Scott,
Hans E. Kinck og
Knut Hamsun

hadde røttene sine. Norske forfattere som **Gabriel Scott** (1874–1958) og **Hans E. Kinck** (1865–1926) dyrket det lokale framfor livet i storbyen. Også **Knut Hamsun** (1859–1952) lot seg inspirere av denne retningen.

Modernisme

På slutten av århundret ser vi også framveksten av det som skulle bli en dominerende retning i kunst og litteratur framover – *modernismen*. Mens de realistiske forfatterne hadde hatt et positivt syn på den teknologiske utviklingen, var stemningen annerledes mot slutten av århundret. Troen på framskrittet var avløst av en følelse av å ikke høre hjemme. Menneskene var rotløse, ensomme og fremmede for hverandre og for seg selv. Forfattere og kunstnere eksperimenterte med form og sjanger: Hvordan skulle de skildre mennesker som forstod at det ikke var noen vei tilbake til fortida, men som heller ikke følte seg hjemme i den moderne sivilisasjonen?

I 1890 holdt Knut Hamsun et foredrag med tittelen «Fra det ubevidste Sjæleliv». Her kritiserte han realismen og kom med et programskrift for en ny type litteratur. Hamsun mente at realistene fokuserte for mye på «forlovelser og ball og landturer», det vil si den ytre handlingen, og at karakterene i de realistiske verkene var typer, ikke individer. Han hevdet at en litteratur for samtida heller burde interessere seg for sjælelige tilstander hos enkeltmennesket.

Både Hamsun selv og Arne Garborg, Sigbjørn Obstfelder og Hans

E. Kinck begynte nå å skildre stemninger og følelser, sjæleliv og spiritualisme. De utforsket ofte de dunkle, irrasjonelle og mystiske sidene ved mennesket, og de hentet inspirasjon fra folkedikning, myter og religiøs tenkning. Denne nye retningen i litteraturen har fått navnet *nyromantikken*.

Som romantikken seksti år tidligere orienterer også nyromantikken seg mot følelser og sjæleliv – og mot natur. Naturen får på nytt en sentral funksjon som miljø og motiv, blant annet som kontrast til kulturen og sivilisasjonen.

Også lyrikken kommer tilbake for alvor. Lyriske stemninger, naturskildringer og subjektive følelser lar seg fint formidle i denne sjangeren. På den måten kan vi si at århundret biter seg selv i halen. 1800-tallet starter med romantiske drag i litteraturen og et fokus på lyrikk, og ender på samme måte.

Nyromantisk litteratur

Da diktet «Fandanggo» av **Vilhelm Krag** (1871–1933) ble lest opp i Studentersamfundet i 1890, varslet det noe helt nytt i norsk lyrikk. Diktet, som var med på å

markere innledningen til nyromantikken i Norge, ble straks populært. Forfatteren traff her en tidsånd. Diktet tematiserer, både i form og innhold, at andre rytmer nå skal overta – mer sanselige, vitale og livskraftige.

Diktsyklusen *Haugtussa* (1895) av **Arne Garborg** (1851–1924) er også eksempel på et nyromantisk verk. *Haugtussa* handler om ungjenta Gislaug, med kallenavnet Veslemøy. Vi kan lese *Haugtussa* som et portrett av ei ungjente i sorg – Veslemøy blir sviktet av han hun elsker. Vi kan også lese teksten som en hyllest til

naturen, som en dannelsesfortelling og som en kamp mellom gode og vonde krefter i menneskene, personifisert gjennom skikkelser fra folketroen.

Knut Hamsuns roman *Pan* (1894) av er et av de mest sentrale prosaverkene i nyromantikken. Skildringen av hovedpersonen i romanen, løytnant Glahn, er et typisk eksempel på dypdykk i et individ. Romanen er også en fortelling om kjærlighet, både til kvinna og til naturen. I tillegg er *Pan* en fortelling om konflikten mellom kultur og natur, mellom det «opp-

rinnelige» mennesket og det siviliserte. Også *Sult* (1890) og *Mysterier* (1892) er eksempler på romaner av Hamsun med nyromantiske drag.

Skrivemåten i nyromantikken

De nyromantiske prosatekstene er preget av at det nå var individets indre sjæleliv som dikterne interesserte seg for. Det var derfor vanlig med jeg-romaner, der hovedpersonen også er fortelleren. Den ytre handlingen i romanen er gjerne mindre viktig. Romanene er mer dominert av tankereferater, som blant annet kan

gjenspeile de skiftende sinnsstemningene hos jeg-personen.

I den nyromantiske lyrikken handler det også om det subjektive, det irrasjonelle og det sanselige. Her kan det være vanskelig å skille nyromantikken fra andre litterære strømdrag i tida, for eksempel symbolisme, modernisme og dekadanse. Men felles for alle disse retningene er en orientering bort fra det rasjonelle og fra samfunnsproblemer – mot skildringer av sanseopplevelser og subjektive stemninger.

Under nyromantikken blomstrer også en

blanding av fortellende og lyrisk skrivemåte som vi kaller *prosalyrisk*. Vi finner denne skrivemåten både i romaner og dikt. Hamsun har for eksempel flere prosalyriske partier i romanen *Pan*. Særlig skriver han lyrisk i avsnittene der han skildrer naturen og lar seg inspirere av myter. Ellers er diktet «Byen» (utgitt 1903) av **Sigbjørn Obstfelder** (1866–1900) et godt eksempel på prosadikt, det vil si en tekst som signaliserer at den er et dikt, men som er skrevet i et mer fortellende språk.

«Make it new» kan stå som slagord for modernismen. Felles for alle de modernistiske tekstene er at de *bryter* med tradisjonelle kunstidealer. Gjennom eksperimenter med form og språk utfordres publikum til å tenke nytt.

Modernistene tok opp hva det ville si å være menneske i den moderne verden. Men i motsetning til realistene var de ikke så opptatt av å sette problemer under debatt. De ville heller skildre *sjelelivet* til det moderne mennesket.

Den nye verden skapte nemlig et nytt

menneske, mente modernistene. Nye tanker innenfor religion, politikk og psykologi førte til at verden ikke lenger var like enkel å orientere seg i. Hva skjer med mennesket når det en tidlige trodde på, ikke lenger er en fastlagt sannhet? Det moderne mennesket opplevde en verden som på mange måter smuldret opp i små biter, og det var i større grad enn før opp til hver enkelt å gi livet sitt mening. Dette prøvde modernistene å sette ord på. Det er derfor viktig å se modernismen i tilknytning til moderniteten og de

nye forholdene for menneskene.

Målet for flere modernistiske kunstnere, særlig på 1900-tallet, var sjokk og provokasjon. Kunstnerne var ofte i opposisjon til sin egen samtid, og de ønsket å vekke reaksjoner hos sitt publikum. Kunstformen var ny og krevende, og det kunne være vanskelig å forstå hva forfatteren eller kunstneren ville få fram med verket sitt. Det er kanskje ikke så rart at de modernistiske uttrykkene ikke alltid var like populære i samtida.

Modernistisk litteratur i Norge

Romanen *Sult* (1890) av **Knut Hamsun** er en av de første modernistiske romanene i verdenslitteraturen. Hovedpersonen, en navnløs jeg-person, vandrer rundt i gatene i Kristiania. I *Sult* skildrer Hamsun den såkalte modernistiske livsfølelsen. Sentrale stikkord er fremmedfølelse, dekadanse og meningstap.

Henrik Ibsen ble kritisert av Hamsun for å skildre litterære «typer» i stedet for individer. Men i ettertid ser vi at deler av denne kritikken ikke er rettferdig. I skue-

spillene fra 1890-årene finner vi sterke psykologiske skildringer av enkeltmennesker. I dramaet *Hedda Gabler* (1890) tar Ibsen i tillegg opp temaer som står sentralt i seinere modernistisk litteratur: Hovedpersonen Hedda Gabler er et eksempel på en dekadent, fremmedgjort kvinne som lider under at livet hennes er tomt og meningsløst.

Sigbjørn Obstfelder er omtalt som den første norske modernistiske lyrikeren. Han er modernist i form og innhold. Ingen har vel skildret den moderne livsfølelsen

bedre enn Obstfelder i diktet «Jeg ser» (1893). Diktet er en subjektiv skildring av sinnsstemningen hos en mann som ikke føler seg hjemme i verden. Også i form bryter Obstfelder med de tradisjonelle kravene til struktur, rim og rytme.

Skrivemåten i modernismen

Modernistene mente at det ikke passet å bruke tradisjonelle motiver og høystemt formspråk til å skildre mennesket i den moderne sivilisasjonen. Dikterne hentet nå motiv og symboler fra hverdagen og bylivet, i stedet

for å dikte vakre vers om «havet, døden og kjærligheten».

De modernistiske lyrikerne er mest kjent for at de eksperimenterte med form. Men selv om diktene er uten fast rim og rytme, gjenspeiles ofte formen i innholdet. I Obstfelders dikt «Jeg ser» registrerer det lyriske jeg-et omverdenen på en undrende og «hypersensitiv» måte. Rytmen og gjentakelsene i diktet gjør at teksten får et drømmeaktig preg over seg som understreker temaet.

I teatrene fjernet en seg også fra tradisjonelle

uttrykk og realistisk scenografi. Målet var å få fram det sammensatte sjelelivet til det moderne mennesket gjennom nye virkemidler. Dette ser vi særlig i de såkalte symboldramaene til Henrik Ibsen, der drømmer, minner og fantasier løftes fram. I *Vildanden* (1884) fungerer den skadeskutte villanda på mørkeloftet som et symbol på familien Ekdal – en familie som på mange måter er like merket og fanget som fuglen.

Fra og med 1885 hadde Norge to offisielle skriftspråk. Gjennom det såkalte *jamstillingsvedtaket* ble de to målformene landsmål og riksmål likestilt.

Det var særlig skolen som var den sentrale arenaen for språkutviklingen i denne perioden. I 1892 kom Nordahl Rolfsens *Læsebog for Folkeskolen* ut. Boka var i bruk i skolen helt fram til 1950-årene og ble trykt i over 8 millioner eksemplarer. Den har vært med på å prege generasjoner av skolebarn. 1892-utgaven kom på riksmål, og Knut Knudsens ortofone (lydrette) prinsipp, ble fulgt: Den danske skrivemåten

var fornorsket, slik at det skulle bli lettere for barna å lese. I 1893 ble det vedtatt at rettskrivingen i leseboka skulle være skrivenorm for riksmålet.

Den såkalte målparagrafen i den nye folkeskoleloven fra 1892 stadfestet at undervisningen skulle «foregaa i det norske Sprog». Skolen fikk også selv avgjøre hvilken målform elevene skulle ta i bruk. Men det var et krav at elevene skulle kunne lese på «begge Maal». Jamstillingsvedtaket fikk nå praktiske konsekvenser for den norske skolen. I 1893 kom den første landsmålsutgaven av Nordahl Rolfsens lesebok.

I 1895 døde Knut Knudsen, og Ivar Aasen døde i 1896. Mot slutten av 1800-tallet ser vi at arbeidet til de to har gitt resultater – men kanskje ikke helt det resultatet de hadde ventet. Ingen av dem hadde vel sett for seg at landet skulle få to offisielle skriftspråk. Fra 1893 hadde en også kunnet bruke såkalte *valgfri former*, så språkmangfoldet var nå på godt og vondt en realitet. Denne valgfriheten skulle vise seg å være kimen til flere språkkonflikter på 1900-tallet.

Nordahl Rolfsen

Mot slutten av århundret ser vi hvordan den teknologiske utviklingen fører til at gamle medier blir forbedret, mens nye kommer til. Utviklingen av fotoapparatet var nå kommet så langt at det ble mer og mer vanlig med portrettbilder og illustrasjoner i aviser og magasiner. I 1904 kom grammofonen og dermed grammofonplata. Det gjorde at en nå kunne lagre musikk.

Tidsskriftene var sentrale medier for formidling av nye tanker, og nå kom det flere nye. Et av dem var *Samtiden*, som ble utgitt første gang i 1890. Her kom mange av de nye tankene i tida på

trykk. For eksempel var det gjennom *Samtiden* at folk ble kjent med tankene til den tyske filosofen Nietzsche, og artikkelutgaven av Hamsuns foredrag, «Fra det ubevidste Sjæleliv», stod også på trykk i *Samtiden* i 1890.

De fleste bøkene i landet ble gitt ut i Danmark, for Norge hadde fram til slutten av århundret bare ett forlag, Cappelen. I 1888 etablerte Aschehoug seg med egen forlagsdel. Samme år gav de ut den første barneboka si og den første skjønnlitterære boka for voksne. I 1890 ble også Olaf Norlis Forlag etablert. Forlaget gav ut både skjønnlitteratur og lærebøker. Gyldendal forlag eksisterte også på den tida, men var fortsatt et dansk foretak.

Den mest spektakulære nyvinningen var nok filmen. Den første filmframvisningen i verden skjedde 28. desember 1895 i Paris. Brødrene Auguste (1862–1954) og Louis Lumière (1864–1948) var ansvarlige for visningen. Titlene «Arbeiderne forlater fabrikken» og «Toget kommer til stasjonen» sier litt om at flyktige hendinger fra dagliglivet ble festet til lerretet.

En Victor grammofon fra omkring 1907

Malerkunst

Nyromantiske stemningsbilder

I 1886 inviterte **Christian Skredsvig** (1854–1924) blant annet **Harriet Backer** (1845–1932), **Kitty Kielland** (1843–1914) og **Erik Werenskiold** (1855–1938) til gården sin, Fleskum i Bærum. Hele sommeren bodde de på gården og malte sammen. For disse kunstnerne var skumringstida viktig. På samme måte som de mer kjente Skagen-malerne var den lyse skandinaviske sommernatta inspirasjonskilde for motiv og fargevalg. Denne orienteringen mot naturen delte disse Fleskum-malerne med de nyromantiske forfatterne.

Oda Krohg (1860–1935) er en annen representant for nyromantikken i malerkunsten.

Krohg brukte raffinerte farger og spilte på det underforståtte. Hun lot seg her inspirere av symbolismen i malerkunsten.

Symbolisme Edvard Munch

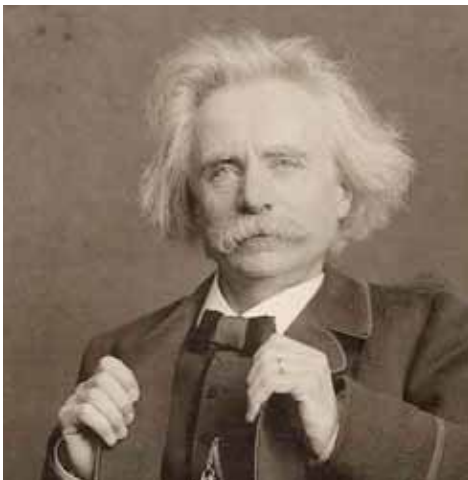
(1863–1944) er den norske maleren som i ettertid er best kjent og verd-

satt. Han var en representant for symbolismen i malerkunsten. Han ville synliggjøre sterke følelser og sjelelige kamper gjennom bildene sine og brukte derfor ofte kontraster, både i motiv og i farger. Kjærlighet, angst, død, smerte og ensomhet blir framstilt i enkle linjer i klare og sterke farger. Munch er ikke opptatt av

å male pent, men å male sant. Og det sanneste en kunne male, var følelser og drivkrefter hos menneskene. Det mest kjente maleriet hans, «Skrik» (1893), framstår som selve symbolet på den eksistensielle angsten hos det siviliserte mennesket.

Modernismen i bildekunsten

De modernistiske bildekunstnerne brydde seg ikke lenger om sentralperspektiv og fotografisk etterlikning av motivene. De eksperimenterte i stedet med farger, form og perspektiv. I tillegg hevdet de at kunsten ikke trengte noe formål eller budskap utenfor seg selv. Valget av motiv endret seg også. Kunstnerne samlet seg i storbyer – særlig Paris – og malte det moderne bylivet.

Musikk

Perioden før og etter århundreskiftet er omtalt som selve gullalderen i norsk musikkhistorie.

 Edvard Grieg (1843–1907) er den mest kjente komponisten Norge har fostret. Han regnes som en nasjonalromantisk komponist, og den norske folke- musikken er den viktigste inspirasjonskilden hans.

Christian Sinding (1856–1941) og **Johan Halvorsen** (1864–1935) tok opp arven etter Grieg. Christian Sinding viser slekt-

 skap med Grieg i de lyriske pianostykkene sine, og Halvorsen og Grieg samarbeidet blant annet om å skrive ned tradisjonelle slatter fra Telemark.

På samme måte som de impresjonistiske malerne på slutten av 1800-tallet skildret følelser og stemninger i øyeblikket, fantes det også komponister som lot seg inspirere av naturen, av stemninger, og også av diktning. En av

dem var franskmannen **Claude Debussy** (1862–1918). Han skrev musikk som var flytende og svevende, og det

 var klangene som var viktige, ikke melodi, form eller framdrift.

Arkitektur

Innenfor arkitekturen kan vi også se en endring like før århundreskiftet. Rundt 1890 bryter *art nouveau* gjennom som stilretning. Retningen har mye til felles med den såkalte *jugendstilen*, som inspirerte mange norske arkitekter på den tida. Art nouveau er preget av rik bruk av dekorative ornamentar og bølgende, elegante linjer. Jugendstilen er mer preget av tunge former og geometrisk dekor.

Felles for både art nouveau og jugendstilen er at arkitektene nå lot seg inspirere av linjene i naturen. Vi kan også se retningene som en reaksjon mot det noen oppfattet som stygge linjer i industrien. På den måten blir dette en protest mot moderniseringen og industrialiseringen

av samfunnet. I Norge har vi flere eksempler på jugendstil, for eksempel bykjernen i Ålesund. Etter at byen brant ned i 1904, ble den bygd opp på nytt med en arkitektur sterkt inspirert av jugendstilen.